

İBN CİNNÎ'NİN “EL-MUHTESEB” ADLI ESERİNDE ŞÂZ KIRAAT OLGUSUNA YAKLAŞIM METODU

IBN JINNÎ'S APPROACH TO SHÂDH QIRĀ ĀH IN HIS WORK TITLED AL-MUĤTASAB

NESRİŞAH SAYLAN

DOÇ. DR., FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ ANABİLİM DALI
ASSOC. PROF., UNIVERSITY OF FIRAT FACULTY OF THEOLOGY
DEPARTMENT OF READING THE QUR'AN AND QIRAAT SCIENCE.
ELAZIĞ, TURKEY

nsaylan@firat.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0002-5805-8630>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1075833>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
18 Şubat / February 2022

Kabul Tarihi / Accepted
20 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Published
Haziran / Haziran 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as
Saylan, Nesrişah, “İbn Cinnî'nin “El-Muhtesab” Adlı Eserinde Şâz Kiraat Olgusuna Yaklaşım Metodu [İbn Jinnî's Approach to Shâdh Qirāāh in His Work Titled Al-MuĤtasab]”. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 9/1 (Haziran/June 2022): 179-202.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

İBN CİNNİ'NİN “EL-MUHTESEB” ADLI ESERİNDE ŞÂZ KIRAAT OLGUSUNA YAKLAŞIM METODU

Öz

İbn Cinnî, Abbasiler döneminde yaşamıştır. O, Musul'da 322/934 yılında doğmuştur. Asıl adı Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî'dir. Nahiv, sarf, lügat, edebiyat ve kıraat gibi birçok alanda yetkin olan İbn Cinnî, bu alanlardaki yetkinliği sebebiyle çeşitli nispetlerle anılmıştır. Nitekim o, nahiv ilmindeki bilgisinden dolayı nahvî, lügat ilmindeki bilgisi sebebiyle lügavî, doğduğu yere nispetle Mevsilî, babasının hizmetinde bulunduğu aileye nispetle Ezdî olarak tanınmıştır. Dil ve edebiyat alanlarındaki yetkinliği ve bu ilimlerle ilgili problemleri çözmekdeki mahareti sebebiyle de Ebü'l-Feth künyesiyle anılmıştır. Müellif; kıraat, sarf, nahiv, lügat ve edebiyat gibi birçok alanda kendinden sonraki nesillere kaynaklık edecek birçok önemli eser kaleme almıştır. Kıraat ilmiyle alakalı el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâât ve'l-izâh anhâ adlı eseri bunlardan biridir. Bu kitap, şâz kıraatler konusunda telif edilen en kapsamlı ve sistemli eserlerden birisidir. Ayrıca şâz kıraatlerin hücceti niteliğinde yazılmış olan ilk eserlerdendir. Bu bağlamda ihticâc li'l-kırââti's-şâzze kategorisi İbn Cinnî'nin bu eseriyle ortaya çıkmıştır. Müellif, el-Muhteseb adlı kitabında İbn Mücâhid'in yedi ile sınırlandığı kıraatler dışındaki okuyuşları zikrederek bunların hüccetini yapmıştır. O, eserinde kıraat-i sebâ dışında kalan okuyuşların sıhhat, dil ve anlam bakımından yedi kıraate eş değer olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Ancak onun bu eseri, kıraat-i sebâ dışında kalan ve şâz olarak tanımlanan tüm okuyuşları içermemektedir. Nitekim İbn Cinnî, mukaddimesinde bu hususa işaret ederek eserinde yedi kıraatin dışında kalan okuyuşlardan ilk bakışta fark edilemeyecek inceliklere sahip olan vecihlere yer verdiğini, bunların dışında herhangi bir dilsel izah içermeyen ve anlaşılması kolay olan vecihlerle uğraşıp çabalamanın gereksiz olduğunu ifade etmiştir. İbn Cinnî, kıraat vecihlerini naklederken genel olarak okuyuşun nispet edildiği kişilerin isimlerini belirtmiştir. Ayrıca müellif okuyuş vecihlerini nakletmekle yetinmemiş kıraatlerin sahihini zayıfından ayırarak sahih kıraatleri tespit eden ve bu kategori içerisinde bir vecihi tercihte kullanılan ihticâclara da geniş bir şekilde yer vermiştir. O, kıraatlerin ihticâcında isnâd, resm-i Mushaf, Arap dili kaideleri, sarf ve nahiv kuralları, lehçesel farklılıkları gibi dilsel hüccetlerle beraber âyet, hadis, sahâbe ve tabiûn kıraati gibi naklî hüccetleri kullanmıştır. İbn Cinnî, kıraatlerin tevcihinde özellikle Arap diline ait olan Arap şiiri, deyimler, lehçe, sarf ve nahiv kuralları gibi unsurlardan geniş bir şekilde faydalanmıştır. Arap ilminde eşsiz ve mükemmel eserlerin sahibi, sarf ve nahiv ilminde büyük bir âlim olarak nitelenen İbn Cinnî, kıraatlerin tevcihinde Arap dilindeki bu ilmî gücünü kullanmıştır. O, genel dil kaidelerinin tespitinde rol oynayan kıyas, sebep, illet, delil gibi ilkeleri kullanarak kıraatlerin tevcihini yapmış ve kıraat ihtilaflarının arkasındaki belâği manaları ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Onun naklettiği kıraatlerin hemen hemen hepsini dilsel ve naklî hüccetlerle delillendirdiği tespit edilmiştir. Aslında müellifin böyle bir çalışmayı yapmasının arka planındaki tek amaç kıraat-i sebâ dışında kalan ve şâz olarak nitelenen bu kıraatlerin yedi kıraat karşısında düştüğü olumsuz ve kusurlu bakış açısını yok etmek ve bu okuyuşların yedi kıraatten farklı olmadığını ispat etmektir. İbn Cinnî, bu kıraatlerin sahih bir senede dayandığını, fesahat ve belâgat bakımından ise yedi kıraate denk olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Onun dil ve fesahat bakımından yedi kıraate denk olan okuyuş vecihlerini zikrettiği eserinin incelenmesi büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada Arap dilinin önde gelen ilim ehlinde biri olan İbn Cinnî'nin el-Muhteseb adlı eserinde şâz kıraatleri işleyiş tarzı, bu okuyuşların tevcihi ve kıraatler arasındaki tercihi gibi konularla onun şâz kıraatlere yaklaşım metodu incelenmiştir. İbn Cinnî'nin kıraatleri nakil metodu ve okuyuş vecihleriyle ilgili görüşleri aktarıldık

döneminden önceki ve sonraki tefsir ve kıraat kaynaklarına da müracaat edilmiştir. Bu şekilde İbn Cinnî'nin şâz kıraat anlayışı ve bu kıraatlere yaklaşım tarzı diğer kaynaklarla mukayese edilerek tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kıraat-i Seb'a, Şâz, İbn Cinnî, el-Muhteseb.

IBN JİNNÎ'S APPROACH TO SHÂDH QIRĀĀH IN HIS WORK TITLED AL-MUHTASAB

Abstract

Ibn Jinnî lived during the Abbasids period. He was born in Mosul in 322/934. His full name was Abū al-Fath Uthman b. Jinnî al-Mavsilî al-Baghdādî. Ibn Jinnî showed competency in a variety of fields including syntax, grammar, literature, and recitation. It was due to this variety of competencies that he was mentioned in numerous fields throughout the centuries. He was dubbed a grammarian due to his knowledge in syntax, for his knowledge in lexicon he was considered a lexicographer, in regard to his birthplace he was also known as Mavsılı and in reference to the family for whom his father had been a servant he was called Azdî as well. His competence in the fields of language and literature and his proficiency in solving the problems in these fields also earned him the tag of Abū al-Fath. His best known work in the field of recitation is al-Muhtasab fî tabyîni wujūhi shawādhdi al-qirāat wa al-izāh anhā. This book is one of the most comprehensive and systematic works on shādh recitations. In this work, Ibn Jinni mentioned and compiled the other recitations that were previously excluded when Ibn Mujahid had restricted them to a number of seven. Yet, this work of the author does not in fact include all the recitations that are described as shaz and which had been excluded in the seven recitations (the qiraat-i seb'a). As a matter of fact, in the introduction to his book Ibn Jinni pointed to this fact and explained that he had only included those recitations that possess subtle differences that would evade the attention at first glance and that he found it redundant to toil on those which required no linguistic explanations and were easy to figure out as they already were. While recounting the recitation styles and viewpoints, Ibn Jinni mentioned the names of those whom he considered being the scholars to whom the commonly accepted recitation style was referred. Ibn Jinni also included an expound in length on the criterion of principles that would be employed in separating the authentic recitations from those with a slim chance of qualifying to be considered so, and opting for one of the choices in the former category. In the evaluation of principles, Ibn Jinnî employed linguistic evidence such as imputation, al-rasm a'l mushaf, norms of the Arabic language, rules of grammar and syntax, and the differences in dialects along with the narrative evidence like verses of the Qur'an, hadiths, the recitations of the companions of the prophet, the phenomenon of seven letters and the like. Ibn Jinnî made vast use of Arabic poetry and the sayings, dialects, grammar and syntax rules of the Arabic language in providing proof to the recitations. Described as he author of unique and wonderful works in the studies of Arabic sciences and a great scholar of grammar and syntax studies, Ibn Jinnî applied his scientific proficiency in the Arabic language to establish proof for the recitations. He made use of the principles such as comparison, cause, reason, and evidence, which are employed in determining the general norms of language, to grade the recitation styles and sought to find the rhetorical meanings behind the disputes in recitation styles. It has been detected that almost all of the recitations narrated by him were proved by linguistic and narrative evidence. What the author initially aimed to achieve by creating such work was to reject the traditionally inferior consideration of the recitations which were excluded from the qiraat-i seb'a and

to demonstrate that these recitations did not fall short of the seven recitations. He tried to prove that these recitations too were based on authentic grounds and they were equal to the seven recitations in terms of fluency and rhetoric. It is important to examine the work in point of recitations, in which he mentions the recitation aspects that are equivalent to seven recitations in terms of language and fluency. In this context, this paper examined the method of Ibn Jinnī , one of the leading scholars of the Arabic language, on the way of working, concentrating and choosing the recitations in his al-Muhtasab . Furthermore, this paper refers to the works of previous and latter Quranic commentaries and recitations while depicting Ibn Jinnī's views method of transference and recitation angles. In this way, Ibn Jinnī's understanding of qiraat and his approach to recitations were determined by comparing them with other sources.

Keywords: Recitation, Seven Recitations, Shādh, Ibn Jinnī , al-Muhtasab .

GİRİŞ

Şâz kelimesi Arapçada “شَدَّ” fiilinin ism-i fâili olup, lügatte “tek kalmak, nadir olmak, çoğunluğun dışına çıkıp onlardan ayrılmak, kural dışı olmak” anlamlarına gelmektedir.¹ Bu kavram az veya çok olmasını dikkate almaksızın kıyasa muhâlif olan şey biçiminde tanımlanmıştır.² Şâz ifadesi ilk olarak dilbilim ve hadis alanında ikinci asırda ortaya çıkmıştır.³ Bu dönemde kıraat ilminde şâz kavramı yerine “غَطَط” ve “حَطَّ”⁴ gibi ifadeler kullanılmıştır. Ferrâ (ö. 207/822)⁵ ve Ahfeş (ö. 215/830)⁶ ilk defa bu kavramı “tercih edilmeyen okumalar” anlamında kıraat ilminde kullanmışlardır.⁷ Taberî (ö. 310/923) ise bu kavramı “az okunan” anlamında kullanmıştır. Bu yaklaşım onun hadiste kullanılan şâz kavramından etkilediğini ve bunları kıraat ilmine taşıdığını göstermektedir.⁸

İbn Mücâhid dönemine gelindiğinde ise kıraat-i sebâ sistemiyle bu kavramın içeriği ve tanımı farklılaşmış ve şâz kavramı, yedi kıratın dışında kalanları nitelemek için kullanılmıştır. Bu bağlamda şâz kavramı rivâyette tek kalmış ve icmâya dâhil olmayan okumalar anlamını içermekteydi.⁹ Nitekim ondan sonra gelenler de bu yedi kıraati esas alarak bu şekilde şâz

¹ İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükrîm, *Lisânü'l-arab*, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119), 5/28-29.

² Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, (Beyrut: Mektebet-ü Lübnan, 1985), 129.

³ Mehmet Dağ, “Kıraat İlminde Şazz Kavramı”, *Marife*, 2 (2007), 64.

⁴ Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktadab*, thk. Muhammed Abdülhalik Udeyme, (Beyrüt: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1/123, 254.

⁵ Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1983), 1/416.

⁶ Ebü'l-Hasan Saîd b. Me'sade Ahfeş el-Evsât, *Kitâbu Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmûd Karâa, (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1990), 1/198-199, 209, 240, 265-266.

⁷ Dağ, “Kıraat İlminde Şazz Kavramı”, 68-72.

⁸ Dağ, “Kıraat İlminde Şazz Kavramı”, 72.

⁹ Ebü Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kirâât*, thk. Şevkî Dayf, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119), 49, 87.

kavramını tanımlamışlardır. Bunlardan biri de İbn Cinnî'dir.¹⁰ İbn Cinnî şâz kavramını kıraat-i seb'â dışında kalanlar olarak tanımlamış ve İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi ile sınırlandırmasını esas alan rivâyet merkezli bir anlam oluşturarak şöyle demiştir: "İbn Mücâhid'e ait *Kitâbü's-seb'â*'da zikredilen ve bölgedeki âlimlerin üzerinde icmâ ettiği okumalar ilk kısım-
dır. İkincisi ise yedi kıraatin dışında kalan okumalardır. Bu okuyuşlara şâz kıraat denmektedir.¹¹ İbn Cinnî, şâz olarak nitelenen bu okuyuşların sikâ kimselere dayandığını, nakil yönünden bir sıkıntısı olmadığını ve bu kıraatlerin senedinin Hz. Peygamber'e kadar ulaştığını belirtmiş ve "وَمَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ" "Peygamber size neyi verdiyse onu alınız" (el-Haşr 59/7) âyeti gereğince bu kıraatlere uyulması gerektiğini söylemiştir.¹² İbn Cinnî, sahabenin bu rivâyetleri muhtemelen Nebî'den (s.a.s.) işiterek aktardığını veya Kur'ân'ın kendisiyle indiği yedi harf kapsamında birer vecih olduğunu belirtmiştir. Bu durumda onların nakilleri sahâbe kavli olmaktadır. Her iki durumda da şâz kıraatler gerek Kur'ân tefsirinde gerekse İslam hukukunda vahyin anlaşılmasına hizmet eden önemli bir haber niteliğini taşımaktadır.¹³ İbn Cinnî'nin kıraat ilmiyle ilgili en önemli eseri *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâât ve'l-izâh anhâ*'dır. Bu kitap, şâz kıraatler konusunda telif edilen en kapsamlı eserlerden birisidir. Müellif, mezkûr eserinde İbn Mücâhid'in yedi ile sınırlandırdığı kıraatler dışındaki okuyuşları zikrederek bunların hüccetini yapmıştır.

1. İBN CİNNÎ'NİN KIRAATTEKİ KAYNAKLARI

İbn Cinnî, *el-Muhteseb* adlı eserinde kıraat-i seb'ânın dışında kalan okuyuşları naklederek bu kıraatlerin hüccetini yapmıştır. Ancak müellifin eseri, yedi kıraatin dışında kalan ve şâz olarak tanımlanan tüm okuyuşla-

¹⁰ Abbasiler döneminde yaşayan İbn Cinnî, Musul'da 322/934 yılında doğmuştur. Asıl adı Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî'dir. İbn Cinnî; nahiv, sarf, lügat, edebiyat ve kıraat gibi birçok alanda yetkindir. Bu alanlardaki yetkinliği sebebiyle çeşitli nispetlerle anılmıştır. Nitekim o, nahiv ilmindeki bilgisinden dolayı nahvî, lügat ilmindeki bilgisi sebebiyle lügavî, doğduğu yere nispetle Mevsilî, babasının hizmetinde bulunduğu aileye nispetle Ezdi olarak tanınmıştır. Dil ve edebiyat alanlarındaki yetkinliği ve bu ilimlerle ilgili problemleri çözmedeki mahareti sebebiyle de Ebü'l-Feth künyesiyle anılmıştır. Müellif; kıraat, sarf, nahiv, lügat ve edebiyat gibi birçok alanda kendinden sonraki nesillere kaynaklık edecek birçok önemli eser kaleme almıştır. Hayatı için bkz. Yâkût el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ İrşadü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrût: Darü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993), 4/1585; Ebü'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-âyan ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrût: Dâru Sâdir, 1398/1978), 3/248; Yavuz, Mehmet. "İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri". *Basılmamış Doktora Tezi*, (İstanbul: 1996); Nesrişah Saylan, *İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inde Sahabe Nisbet Edilen Kıraatler*, (İstanbul: Nida Akademi Yayınları, 2020), 22-28.

¹¹ Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1913), 1/32.

¹² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/32-33.

¹³ Mehmet, Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 143. Saylan, *İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inde Sahabe Nisbet Edilen Kıraatler*, 47-48

rı içermemektedir. Nitekim İbn Cinnî; mukaddimesinde bu hususa işaret ederek eserinde yedi kıraatın dışında kalan okuyuşlardan ilk bakışta fark edilemeyecek inceliklere sahip olan vecihlere yer verdiğini, bunların dışında dilsel izâh içermeyen ve kolay anlaşılabilen vecihlerle uğraşıp çabalamanın gereksizliğini ifade etmiştir.¹⁴ İbn Cinnî'nin bu ifadesi eserin önemi ortaya koymaktadır. Çünkü o, eserinde kıraat-i seb'â dışında kalan bu okuyuşlar arasında ilk bakışta fark edilemeyecek inceliklere sahip olan ve daha çok yedi kıraate eş değer ve onunla sıhhat, dil ve fesâhat bakımından denk olan okuyuşlara yer vermiş ve bunların hüccetini zikretmiştir.

İbn Cinnî, eserin mukaddimesinde naklettiği kıraatlerle ilgili değerlendirmelerinde bazı kaynaklardan yararlanma yoluna gittiğini ve kaynaklarının bir kısmının kitap diğer kısmının ise sahîh rivâyetler olduğunu haber vermiştir. Kitap olarak faydalandıklarından bazıları şunlardır: İbn Mücâhid'in *Kitâbü'ş-şevâz fi'l-kıraât*'i, Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (ö. 255/869), Ebû Alî Muhammed b. el-Müstenîr Kutrub'un (ö. 210/825 civarı), Zeccâc'ın ve Ferrân'ın *Kitabü'l-me'âni*'sidir.¹⁵ Özellikle kıraatlerin dilsel ve nakli hüccetinde faydalandığı âlimlerden bir kısmı ise şunlardır: Halîl b. Ahmed (ö. 175/791),¹⁶ Sibeveyh (ö. 180/796),¹⁷ Kisâi (ö. 189/805),¹⁸ Ebû Alî Muhammed b. el-Müstenîr Kutrub (ö. 210/825 civarı),¹⁹ Ebû Hatim es-Sicistânî (ö. 255/869),²⁰ Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987).²¹ Ayrıca müellifin bu eserin temel kaynağı mukaddimesinde zikrettiği İbn Mücâhid'in şâz kıraatlerle alakalı kitabıdır.²² Çünkü müellifin bu eseri İbn Mücâhid'in kitabında yer alan şâz kıraatler etrafında dönmektedir.

2. İBN CİNNÎ'NİN KIRAATLERİ NİSBET ETTİĞİ KİŞİLER

İbn Cinnî, kıraat vecihlerini naklederken genel olarak okuyuşun nisbet edildiği kişilerin isimlerini belirtmiştir. Müellif, kıraatlerin nisbetinde isimlerini zikrettiği sahabe ve tabiûndan bazıları şunlardır: Hz. Osman (ö. 35/656),²³ Hz. Ali (ö. 40/661),²⁴ Übey b. Ka'b (ö. 33/654),²⁵ Abdullah b.

¹⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/35.

¹⁵ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/15.

¹⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 287.

¹⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 175-176, 214; 2: 284.

¹⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 15-17.

¹⁹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 173-174; 2: 96-97, 224-226.

²⁰ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 188-189, 206-207, 261.

²¹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 320-321; 2: 15-17, 63-64.

²² Saylan, *İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inde Sahâbeye Nisbet Edilen Kıraatler*, 53.

²³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/151-152.

²⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/23.

²⁵ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/365.

Me'sûd (ö. 32/652),²⁶ Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665),²⁷ Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88),²⁸ Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708),²⁹ Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]),³⁰ Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721),³¹ İkrime (ö. 105/723),³² Ebû Recâ (ö. 105/723-24 [?]),³³ Süleyman b. Yesâr (ö. 107/725),³⁴ Talha b. Musarrıf (ö. 112/730),³⁵ Katâde (ö. 117/735),³⁶ Amr b. Dînâr (ö. 126/744 [?]),³⁷ A'rec (ö. 130/747),³⁸ Amr b. Ubeyd (ö. 144/761),³⁹ Ebû Hanîfe (ö. 150/767),⁴⁰ Âsım el-Cahderî (ö. ?)⁴¹

İbn Cinnî; kıraatlerin aktarımında Nâfi' (ö. 169/785),⁴² Ebû Amr (ö. 154/771),⁴³ İbn Âmir (ö. 118/736),⁴⁴ Hamza (ö. 156/773)⁴⁵ ve Ebû Bekir (ö. 193/809)⁴⁶ gibi yedi kurrâ ve râvilerinin okuyuşlarını da nakletmiştir. Bazen de müellif, kıraat-i seb'â ifadesine atıfta bulunarak bu sistem içerisinde yer alan okuyuşları "es-seb'â" lafzıyla nakletmiştir.⁴⁷ İbn Cinnî'nin aşere kurrâsından Ya'kûb (ö. 205/821)⁴⁸ ve Ebû Ca'fer'in (ö. 130/747-48)⁴⁹ okuyuşlarını naklettiği ancak "aşere" ifadesine nisbetle okuyuşları aktarmadığı görülmüştür. Bu durum müellifin yaşadığı dönemde yedi kıraatin yaygın olduğu ve telif edilen eserlere yansındığını; kıraat-i aşere'nin ise yaygın olmadığını göstermektedir. Nitekim İbn Mihrân'ın (ö. 381/992) sistemleştirdiği kıraat-i aşere, İbn Cinnî'den sonraki dönemlerde yaygınlık kazanmıştır.⁵⁰ Ayrıca müellifin *el-Muhteseb* adlı eseri, genel olarak yedi kıraatin dışında kalan okuyuşları içermektedir. Ancak onun hem seb'â hem de aşere kurrâsından nakledilen okuyuşlara da yer verdiği tespit edilmiştir.

²⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/343.

²⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/277.

²⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/175-176.

²⁹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/112.

³⁰ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/144-145.

³¹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/144-145.

³² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/231.

³³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/255.

³⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/142-143.

³⁵ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/272.

³⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/255.

³⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/231.

³⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/117.

³⁹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/117.

⁴⁰ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/176.

⁴¹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/255.

⁴² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/353.

⁴³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/53, 95, 109.

⁴⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/142-143.

⁴⁵ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/156.

⁴⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/156.

⁴⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/182.

⁴⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/308.

⁴⁹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/13, 56, 71.

⁵⁰ Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/553.

İbn Cinnî; şâz kıraat imamlarından Hasan-ı Basrî (ö. 110/728),⁵¹ İbn Muhaysın (ö. 123/741)⁵² ve A'meş (ö. 148/765)⁵³ gibi erbea aşere kurrâsına nisbet ederek onlara da atıfta bulunmuştur. Ayrıca müellif; kıraatlerin nisbetinde Alî b. Hüseyin (ö. 94/712),⁵⁴ Zeyd b. Alî (ö. 122/740),⁵⁵ Ca'fer b. Muhammed (ö. 148/765)⁵⁶ ve Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733 [?])⁵⁷ gibi şîi imamlarına atıfta bulunduğu tespit edilmiştir.

İbn Cinnî, genel olarak kıraatlerin aktarımında okuyuş vecihlerinin nisbet edildiği kişilerin isimlerini tek tek zikretmiştir. Bu bağlamda eserinde kimin nasıl okuduğunu tespit etmeye büyük önem vermiştir. Okuyan kişiye atıfta bulunmadan kıraat vechini naklettiği de bulunmaktadır.⁵⁸ Bu bağlamda müellif, kıraatlerin naklinde belli bir şahsa atıfta bulunmadan "Araplardan diğerleri",⁵⁹ "Şâm halkından bir adam",⁶⁰ "Hz. Peygamber'in ahabından bazıları"⁶¹ şeklindeki ifadeleri kullanmıştır. İbn Cinnî'nin eserinde bin üç yüz seksen bir kıraat vechi olduğu ve kendilerine kıraat nisbet ettiği kişilerin sayısının iki yüz yetmiş sekiz olduğu tespit edilmiştir.⁶²

3. İBN CİNNÎ'NİN KIRAATLERİN İHTİCÂCINI YAPMASI

İbn Cinnî, *el-Muhteseb* adlı eserinde naklettiği kıraatlerin hemen hemen hepsinde dilsel ve naklî hüccetlerle bu okuyuşları delillendirmiştir. Hüccet kavramı kıraat vecihlerini temellendirmede kullanılmaktadır. Hüccet lafzı "حج" fiilinin ismi olup, "delil, kanıt, burhan, özür" anlamlarına gelmektedir.⁶³ Hüccet kelimesi daha çok ihticâc eyleminde sunulan unsurları karşılamaktadır. Dolayısıyla ihticâc kavramı temellendirme eylemini, hüccet kavramı ise temellendirmede kullanılan kanıtları ifade etmektedir.⁶⁴ Müellif, kıraatlerin temellendirilmesinde öncelikle âyetlerle ilgili okuyuşları aktarmış sonrasında ise naklî ve dilsel hüccetlerle kıraatlerin tevcihini yapmıştır. Bu hüccetleri birer örneklerle inceleyelim.

⁵¹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/255; 2/23; 81-82.

⁵² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/357; 2/142-143.

⁵³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/231

⁵⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/272.

⁵⁵ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/357.

⁵⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/357.

⁵⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/272.

⁵⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/50.

⁵⁹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/55.

⁶⁰ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/223.

⁶¹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/148.

⁶² Bayram Demircigil, "İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inde Şâz Kıraatlere Yaklaşımı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/35 (2017), 79.

⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 2/778-781.

⁶⁴ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 371-372.

3.1.Nakli Hüccetler

3.1.1.Ayetlerle İstîshadda Bulunması

İbn Cinnî, kıraatlerin ihticâcında kullandığı delillerden biri âyetlerle istîshadda bulunmasıdır. Müellif, kıraatlerin tevcihinde bu usulü çok kullanmıştır. O, bu metodda âyetin siyâk-sibâkından ve başka âyetlerdeki kullanımlardan hüccet getirerek kıraatlerin tevcihini yapmıştır. “لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ” “لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ” (en-Nisâ 4/148) âyetinde geçen “إِلَّا مَنْ ظَلَمَ” ifadesi bu konuyla ilgili örneklerdendir. İbn Cinnî; İbn Abbâs, Said b. Cübeyr, Dahhâk, Zeyd b. Eslem, Atâ b. Sâib ve İbn Yessâr’ın zikri geçen ifadeyi “إِلَّا مَنْ ظَلَمَ” şeklinde “ظ” ve “ل” harfinin fethasıyla okuduğunu⁶⁵ bildirmiştir. Müellif, kıraat vecihlerini kişilere nisbet ederek aktardıktan sonra okuyuşlara göre âyeti şöyle yorumlamıştır: “ظَلَمَ” ve “ظَلِمَ” okunuşlarına göre ifadede istisnâ-i munkatî söz konusudur. Bu bağlamda âyetin ilk kısmında zikredilen “لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ” “Allah, kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez” ifadesi müstakil bir cümle olup kendisinden sonraki “إِلَّا مَنْ ظَلَمَ” sözü ise ilk cümleyle bağlantısı bulunmayan bir ifadedir. Buna göre âyette “zulmeden kimse istisna onun bütün işleri Allah’a gizli kalmaz”, şeklinde bir anlam söz konusudur. Buna delil de âyetin devamında gelen “وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا” “Allah her şeyi işitendir, bilendir” ifadesidir.⁶⁶ Bu örnekte İbn Cinnî, İbn Abbâs’a nisbet edilen okuyuşa göre âyeti yorumladıktan sonra kıraatın tevcihini “دل علي ذلك” ifadesiyle âyetin siyâk-sibâkından delil getirerek yapmıştır.

3.1.2.Hz. Peygamber’in Sözüyle İstîshadda Bulunması

İbn Cinnî’nin kıraatlerin ihticâcında kullanmış olduğu bir diğer delil Hz. Peygamber’in sözleridir. Bu metotta müellif, lafızla ilgili kıraat vecihlerini aktardıktan sonra hadisten istidlâlde bulunarak bu vecihleri desteklemiştir. “فَادْخُلِي فِي عِبَادِي” (el-Fecr 89/29) âyeti bu konuya örnek verilebilir. İbn Cinnî; İbn Abbâs, İkrime, Dahhâk, Ebû Şeyh el-Hünâî, Kelbî ve İbnü’s-Sümeýfa’nın kıraatinde mezkûr âyetin “فَادْخُلِي فِي عِبَادِي” şeklinde tekil lafız

⁶⁵ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/203. Ayrıca bu okuyuş için bkz. Ebû Abdullâh Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzîl-Kur’ân min kitâbi’l-bedî’*, (Kahire: Mektebetü’l-Mütenebbî, ts), 36; Ebû Abdullâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, (Lübnan: Dârü’l-Fıkr, 1981), 11/92; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân ve’l-mübeyîn limâ tedammenehû mine’s-sünneti ve âyi’l-Furkân*, thk. Abdullâh b. Abdül-Muhsin et-Türkî, (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2006), 7/199; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *Tefstrü’l-bahrî’l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdül-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvîd, (Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993), 3/398; Ebü’l-Bekâ Muhibbuddin Abdullâh b. Hüseyin b. Abdullâh el-Ukberî, *İrâbü’l-kurââtî’ş-şevâz* thk. Muhammed es-Seyyid ‘Azzûz, (Beyrût: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1417/1996), 1/417.

⁶⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/203.

üzere olduğunu aktarmıştır.⁶⁷ Bu vecih Übey b. Ka'b'ın okuyuşu olarak da aktarılmıştır.⁶⁸ Ayrıca İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs'ın zikri geçen âyeti "فِي جَسَدٍ" şeklinde okuduğu nakledilmiştir.⁶⁹ İbn Cinnî; söz konusu kıraate göre âyeti yorumlarken kelimenin lafız olarak tekil, anlam olarak çoğul ifade ettiğini belirtmiştir. Burada sahâbenin kıraatine göre lafzın tekil olmasının mânâ açısından bir genişlik veya darlık ifade etmediğini buna göre âyetin "kullukta tek olduğunu ve onların aralarında kulluk noktasında bir ihtilaf olmadığı" anlamına geldiğini belirtmiştir. Söz konusu kıraate göre âyetin bu anlamının benzerinin Hz. Peygamber'in "وَهُمْ يَدُّ عَلَىٰ مَنْ سِوَاهُمْ" "Onlar diğerlerine karşı el birliği içerisindedirler" sözünde olduğuna işaret etmiştir. Bu bağlamda mânânın onların aynı hedefe kitlenmiş ortaklar olduğunu elin bir kısmının diğerine ihanet etmediği gibi onların da birbirlerinden vazgeçmediğini söylemiştir. Bunun zıddı ise "تَحْسِبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ" "Sen onları toplu halde düşünürsün. Hâlbuki kalpleri darmadağınaktır" (el-Haşr 59/14) âyetidir.⁷⁰ Bu örnekte müellif, sahâbeye nisbet edilen kıraate göre âyeti yorumlamış ve bu yorumu Hz. Peygamber'in sözünden delil getirerek desteklemiştir.

3.1.3.Sahâbenin Okuyuşuyla İstişhadda Bulunması

İbn Cinnî, kıraat vecihlerini naklederken sahâbenin okuyuşundan delil getirerek kıraatlerin tevcihini yapmıştır. Bu metotta müellif, kıraat vecihlerini naklettikten sonra "وهو قراءة" ifadesiyle sahâbenin okuyuşunun da bu şekilde olduğunu aktarmıştır. Sözelimi İbn Cinnî, "فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خَلَالِهِ" (er-Rûm 30/48) âyetinde geçen "مِنْ خَلَالِهِ" ifadesinin Dahhâk, Hasan-ı Basrî ve Hz. Alî'nin kıraatinde "مِنْ خَلَلِهِ" şeklinde olduğunu naklettikten sonra "İbn Abbâs'ın kıraatinde de bu şekildedir" ifadesiyle sahâbenin kıraatini yine sahâbenin okuyuşuyla desteklemiştir.⁷¹ Müellif, sahâbenin okuyuşuna göre ifadenin "خَلَالٌ" lafzının müfredi olduğunu belirtmiş ve bu okuyuşun şâz olarak nitelenmesini kabul etmemiştir. Ona göre "جَبَالٌ" kelimesinin tekilinin "جَبَلٌ", "دِيَارٌ" kelimesinin müfredinin "دَارٌ" olması gibi "خَلَالٌ" lafzının

⁶⁷ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2/360-361.

⁶⁸ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001), 24/399; Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hâkâiki ğavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi viücûhi't-te'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, (Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 6/374.

⁶⁹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'an*, 174.

⁷⁰ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2/360-361.

⁷¹ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2/164. Bu kıraat için ayrıca bkz. Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'an*, (Beyrut: Daru'l-Marife, 2008), 745; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr el-Kirmânî, *Şevâzî'l-kırâât*, thk. Şimrân el-Acelî, (Beyrût: Müessesetü'l-Belâğ, ts), 376.

müfredi de “خَلَّلَ” kelimesidir.⁷² İlk dönem müfessirlerinden Nehhâs, söz konusu âyetin tefsirinde bu kıraat vechini naklettikten sonra İbn Cinnî'nin zikrettiği gibi “خَلَّلَ” lafzının “خَلَّالَ” kelimesinin müfredi olduğunu belirtmiş ve bu kıraatin de câiz olduğunu ifade etmiştir.⁷³

3.2. Dilsel Hücetler

3.2.1. Arap şiiriyle istişhadda bulunması

İbn Cinnî, kıraat vechilerini naklederken onların tevcihinde bazen Arap şiirinden deliller getirmiştir. O, kıraatlerin hüccetinde bu tevcihten çok faydalanmıştır. Bu bağlamda “أَلَى الْفِتْنَةِ ارْكُسُوا فِيهَا” (en-Nisâ 4/91) âyetinde geçen “ارْكُسُوا” ifadesi örnek verilebilir. İbn Cinnî'nin nakline göre zikri geçen ifade İbn Mes'ûd'un kıraatinde elif harfi olmaksızın şeddeli olarak “أَلَى الْفِتْنَةِ ارْكُسُوا فِيهَا” şeklindedir.⁷⁴ İbn Cinnî, İbn Mes'ûd'un kıraatine göre âyette birbirine bağlı iki durumun grup halinde olduğunu belirtmiştir. Buna göre ifade de teksîr (çok olma) ve tekrîr (tekrarlama) mânâları ortaya çıkmaktadır. Buna benzer olarak “وَعَلَقْتُ الْأَبْوَابَ” “Kapıları kilitledim” ve “وَقَطَعْتُ الْحَبَالَ” “İpleri kestim” ifadelerini zikreden müellif, bu ifadelerde de tekrîr ve teksîr mânâsı olduğunu bildirmiştir. Müellif, bazen kelimenin tahfif yani şeddesiz kullanımında da tekrîr (tekrarlama) mânâsının bulunduğunu belirtmiş ve Arap şiiriyle bu durumu örneklendirmiştir. İbn Cinnî, “أَنْتَ الْفِدَاءُ لِقَبْلَةَ هَدَمْتَهَا” “وَنَقَرْتَهَا بِيَدِكَ كُلَّ مَنْقَرٍ”⁷⁵ şeklindeki beyitte geçen “نَقَرْتَهَا” lafzının “نَقَرْتَهَا” şeklinde teksîr anlamında olduğunu belirtmiştir.⁷⁶ Görüldüğü üzere bu örnekte İbn Cinnî, sahâbeye atfedilen okuyuşun tevcihini Arap şiiriyle yapmıştır.

3.2.2. Akvâlü'l-Arap ile istişhadda bulunması

Arapça deyimler, sözler kıraatlerin ihticâcında kullanılan delillerden bir diğeridir. İbn Cinnî, kıraatlerin tevcihinde bu metottan çok faydalanmıştır. Müellif, zikri geçen âyeti İbn Mes'ûd ve A'meş'in “وَأِنْ كُلَّ إِلَّا لِيُؤْفِينَهُمْ” şeklinde okuduğunu nakletmiştir.⁷⁷ Buna göre anlam “Ancak yüce Allah herkese yaptıklarının karşılığını tam olarak verecektir” şeklindedir. Müellif, söz konusu kıraate göre ifadenin benzerinin “مَا زَيْدٌ إِلَّا لِأَضْرِبَنَّهُ” cümlesinde olduğunu belirterek bu durumu Arap kelamıyla delillendirmiştir.

⁷² İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2/164.

⁷³ Nehhâs, *İrâbü'l-Kurân*, 745.

⁷⁴ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1/194.

⁷⁵ “Ellerle tamamını oyup yıktığım kibleye feda olasin.”

⁷⁶ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1/194.

⁷⁷ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1/328.

İbn Cinnî, bu ifadenin anlamının “Zeyd için ancak benim onu dövmem vardır” olduğunu çünkü ifadenin içinde söylenen sözün bu olduğunu bildirmiştir. Müellif, sahâbenin okuyuşuna göre âyetin anlamını zikrettikten sonra bu okuyuşa göre iki vecih olduğunu belirtmiştir. Birincisi “إِنْ” edatının muhaffefe olmasıdır. İkincisi ise söz konusu ifadede geçen “إِلَّا” edatının zâid konumunda olmasıdır. Müellif, bu edatın zâid olarak kullanılmasını “أَرَى الدَّهْرُ مَنجُونًا بِأَهْلِهِ وَمَا طَالِبُ الْحَاجَاتِ إِلَّا مَعَلًّا”⁷⁸ ve “حَرَجِيحٌ مَا تَنَفَكْتُ”⁷⁹ ve “إِلَّا مُنَاخَةً عَلَى الخَسْفِ أَوْ تَرْمِي بِهَا بِلْدًا قَفْرًا”⁷⁹ şeklindeki Arap şiirleriyle örneklendirmiştir. Nitekim bu şiirlerde geçen “إِلَّا” edatının zâid konumunda olduğunu belirtmiştir.⁸⁰

3.2.3. Lehçe ile istiḫadda bulunması

İbn Cinnî, kıraatleri naklederken lehçe farklılıklarından kaynaklanan okuyuşlara da yer vermiştir. Bu metotta naklettiği kıraatlerin Hicaz,⁸¹ Kureyş,⁸² Huzeyl,⁸³ Temîm,⁸⁴ Vehbil⁸⁵ ve Ukayl⁸⁶ lehçeleri olduğunu belirtmiş bazen de lehçesel farklılıktan oluşan iki farklı kullanım olduğunu bildirmiştir. Konuyla ilgili “فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٌ” (İsrâ 17/23) âyeti misal verilebilir. İbn Cinnî'nin aktarımına göre mezkûr âyette geçen “أَفٌ” kelimesini İbn Abbâs “أَفٌ” şeklinde şeddetsiz okumuştur. Ebû's-Semmâl, tensinsiz zamme ile “أَفٌ”; Harun en-Nahvî ise “أَفٌ” şeklinde kıraat etmiştir.⁸⁷ Ayrıca İbn Cinnî, söz konusu ifadeyle ilgili “أَفٌ”, “أَفٌ”, “أَفٌ”, “أَفٌ”, “أَفٌ”, “أَفٌ”, “أَفِي”, “أَفِي” şeklinde lehçe farklılığından kaynaklanan sekiz okuyuş olduğunu belirtmiştir.⁸⁸ İbn Hâleveyh de zikri geçen ifadeyle ilgili “أَفٌ”, “أَفٌ”, “أَفٌ”, “أَفٌ”, “أَفِي”, “أَفِي”, “أَفِي”, “أَفِي”, “أَفِي”, “أَفِي” okuyuş vecihlerini aktarmış ve bu vecihlerin lehçesel farklılıktan kaynaklandığını belirtmiştir.⁸⁹ Görüldüğü üzere söz konusu ifadeyle ilgili kıraat vecihlerinin nedeni kaynaklarda lehçesel farklılıkla izah edilmiştir. İbn Cinnî de aynı şekilde mezkûr ifadeyle ilgili kıraat vecihlerinin hüccetini lehçelerle yapmıştır.

⁷⁸ “Zamanı içindekiler için değirmen çarkı gibi görürüm, ihtiyaçlarını gidermek isteyeniyi de ıstırap çekmiş olarak görürüm.”

⁷⁹ “Bu yağlı büyük deve hep aç aç yere çökmekte ancak onunla cansız, yaşamsız bir şehre gidesin.”

⁸⁰ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/328-329.

⁸¹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/255-256; 2/66.

⁸² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/343.

⁸³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/343.

⁸⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/173-174, 255-256; 2/66.

⁸⁵ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/357.

⁸⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/309-310.

⁸⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/18.

⁸⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/18.

⁸⁹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî ūşvâzî'l-Kur'ân*, 79.

3.2.4. Arap dili kaideleriyle istiṣhadda bulunması

İbn Cinnî, kıraat vecihlerini naklederken Arap dili kurallarından delil getirerek de kıraatin tevcihini yapmıştır. Bu konuyu sarf ve nahiv kuralları bakımından iki başlıkta inceleyelim.

3.2.4.1. Sarf kurallarıyla istiṣhadda bulunması

Dilsel hüccetlerden birisi de sarf kaideleridir. Bu kaideleri örneklerle inceleyelim. İbn Cinnî'nin nakline göre "هَلْ أَنْتُمْ مُطَّلَعُونَ فَاطَّلَعَ" (es-Saffât 37/54-55) âyetini İbn Abbâs, Ebû Sırrâc, İbn Ebî Ammâr Abdırrahman ve İbn Muhaysin "هَلْ أَنْتُمْ مُطَّلَعُونَ فَاطَّلَعَ" şeklinde okumuştur.⁹⁰ İbn Cinnî, söz konusu kıraate göre anlam farklılığı oluştuğunu belirtmiş ve bunun nedenini de vezinlerinin farklı olmasıyla açıklamıştır. O, ifadenin "طَّلَعَ" vezniyle okunuşuna göre ifadenin "belirmek, ortaya çıkmak" anlamına geldiğini; "أَطَّلَعَ" vezniyle okunduğunda ise "yönelmek" anlamında olduğunu bildirmiştir. Buna göre âyetin anlamının "siz buraya yöneliyor musunuz, o da yöneldi", şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁹¹ Âyetin "طَّلَعَ" ve "أَطَّلَعَ" şeklinde farklı vezinlerle okunmasının anlam üzerinde bir değişiklik oluşturmadığı ve okunuşlarına göre anlamın aynı olduğu da nakledilmiştir.⁹² Ayrıca İbn Cinnî, söz konusu kıraate göre "أَطَّلَعَ" fiilinin "أَطَّلَعَ الْإِطْلَاعُ" şeklinde mastar'a nisbet edildiğini belirtmiştir. Bu şekilde bir kullanımın Araplarda bulunduğuna işaret eden müellif, "قَدَّ قِيمَ" ve "قَدَّ قُعْدَ" ifadelerini örnek olarak zikretmiştir. Onların bu ifadelerle kastettikleri ibarelerin "قِيمَ الْقِيَامِ" ve "قُعْدَ الْقُعُودِ" şeklindeki lafızlar olduğunu haber vermiştir.⁹³ Bu okuyuşla ilgili dil âlimlerinin görüşlerine yer veren İbn Cinnî, Ebû Hâtim'e göre "مُطَّلَعُونَ" ve "مُطَّلَعُونَ" şeklindeki kıraatlerin ancak ifadelerin mansûb olmasıyla yani "ن" harfinin fethalı olmasıyla câiz olduğunu belirtmiştir. Ayrıca o, bazılarının bu kelimeyi "ن" harfinin kesresiyle okuduklarını⁹⁴ ve bu okuyuşun hatalı olduğunu söylemiştir. Çünkü "مُطَّلَعُونَ" kelimesinden sonra izafet yâ'sı geldiğinde "و" harfi "ي" harfine dönüştürülerek ifadenin "مُطَّلَعِي" şeklinde olması gerektiğine işaret etmiştir. Fakat bu şekilde bir kullanımın zayıf bir lehçe olduğunu da bildirmiştir. İbn Cinnî ise bu ifadede ism-i fâilin mana itibariyle müzâri fiil gibi değerlendirilerek "مُطَّلَعُونَ" (bakanlar) fiilinin "يُطَّلَعُونَ" (bakarlar) konumunda kullanıldığını bildirmiş ve bu durumun câiz olduğunu Arap şiiirinden örnek vererek

⁹⁰ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/219.

⁹¹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/219.

⁹² Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 5/211.

⁹³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/220.

⁹⁴ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 7/346.

delillendirmiştir.⁹⁵ Görüldüğü üzere İbn Cinnî, İbn Abbâs'a nisbet edilen okuyuşu aktardıktan sonra bu kıraatin hatalı olmadığını Arap dili kaidelelerinden deliller getirerek izah etmiştir. Bu ifadenin kesreli okunuşunun câiz olmadığı ve şâz olduğu diğer kaynaklarda da yer almıştır. Örneğin Zeccâc, Kûfe ve Basra ekolüne göre bu okuyuşun şâz olduğunu ve zayıf lehçelerden olduğunu belirtmiştir.⁹⁶ Kurtubî de benzer ifadelerle bu okuyuşun hatalı olduğunu bildirmiştir.⁹⁷

Bu konuyla ilgili bir diğer örnek “أَلَمْ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْتَانًا وَتَخْلُقُونَ أَفْكَأَ” (el-Ankebût 29/17) âyetinde geçen “وَتَخْلُقُونَ إِفْكَأَ” ifadesidir. İbn Cinnî'nin nakline göre Abdullah b. Zübeyr, Abdurrahman es-Sülemî ve Zeyd b. Alî zikri geçen ifadeyi “وَتَخْلُقُونَ أَفْكَأَ” şeklinde hemzenin fethası ve “ف” harfinin kesresiyle okumuştur.⁹⁸ İbn Cinnî, zikri geçen kıraati iki vecihle izah etmiştir. Birincisi söz konusu ifadenin “الْكَذْبُ” ve “الضُّحْكَ” kelimeleri gibi mastar olmasıdır. İkincisi ise “تَكْذِبُونَ كَذِبًا أَفْكَأَ” ifadesindeki gibi hafzedilmiş mastarın sıfatı olmasıdır.⁹⁹ Bu vecihle mastarın hafzedilmesinden dolayı sıfatının onun yerine getirildiğini belirten İbn Cinnî, bu durumu âyetten ve Arap kelimelerinden örnek vererek izah etmiştir. Nitekim “فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهَيْمِ” (el-Vâkıa 56/55) âyetinde bu türden bir kullanım olduğuna işaret eden İbn Cinnî, âyetin takdîrinin “شُرْبًا مِثْلَ شُرْبِ الْهَيْمِ” olduğunu bildirmiştir. Ayrıca “قُمْتُ مِثْلَ” “مِمَّا قَامَ زَيْدٌ” “Zeyd'in kalktığı gibi ben de kalktım” ifadesinden de kastedilenin “قِيَامًا مِثْلَ قِيَامِ زَيْدٍ” olduğunu bildirerek hafzedilen mastarın yerine sıfatının getirildiğini belirtmiştir.¹⁰⁰ Örnekte görüldüğü üzere İbn Cinnî, kıraatlerin tevcihi bağlamında kelimenin mastar okunmasıyla ilgili vecihlere yer vermiş ve bu vecihleri izah sadedinde âyetten, Arap şiirinden ve sözlerinden delil getirmiştir.

İbn Cinnî, fiillerin müennes veya müzekker okunmasıyla ilgili kıraat vecihlerine de yer vermiştir. “وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ” (en-Nûr 24/35) âyeti bu konuyla ilgili örneklerdendir. Müellif, İbn Abbâs'ın kıraatinde “ي” fiilinin “ي” harfiyle “وَلَوْ لَمْ يَمْسَسْهُ نَارٌ” şeklinde müzekker olduğunu nakletmiştir.¹⁰¹ İbn Cinnî, bu iki kıraat vechi arasında tercihte bulunarak müzekker okunmasının iki yönden daha güzel olduğunu belirtmiştir. Birincisi “هـ” zamirinin fasl olmasıdır. İkincisi ise müenneslik alâmetinin hakiki olmamasıdır. Bu

⁹⁵ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/220.

⁹⁶ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/304-305.

⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/37-38.

⁹⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/160. Ayrıca bkz. Zemaşşerî, *el-Keşşaf*, 4/542.

⁹⁹ Bu okuyuşa göre “أَفْكَأَ خَلْقًا” takdîrinde “أَفْكَأَ” lafzının sıfat olduğu da ifade edilmiştir. Zemaşşerî, *el-Keşşaf*, 4/542.

¹⁰⁰ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/160.

¹⁰¹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/111.

durumun benzerinin "وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ" (Hûd 11/67) âyetinde olduğunu belirten müellif, bu âyette de fiilin müzekker okunmasının "الصَّيْحَةُ" kelimesinin müennesliğine rağmen câiz olduğunu belirtmiştir.¹⁰² Kaynakların çoğu söz konusu kıraat ihtilafını naklederek bu ifadenin müzekker okunmasının nedenini "هـ" zamirinin fasl olması ve müenneslik alâmetinin hakiki olmamasıyla açıklamışlardır.¹⁰³

İbn Cinnî, kelimenin müfred veya cem' okunmasıyla ilgili kıraat ihtilaflarına da yer vermiştir. Bu bağlamda "مِثْلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعِدَ الْمُتَّقُونَ" (Muhammed 47/15) âyeti örnek verilebilir. İbn Cinnî'nin aktarımına göre Hz. Ali ve İbn Abbâs mezkûr âyeti "أَمْثَالُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعِدَ الْمُتَّقُونَ" şeklinde tekil olan "مِثْلُ" kelimesini "أَمْثَالُ" olarak¹⁰⁴ çoğul okumuştur.¹⁰⁵ İbn Cinnî, cemaatin "مِثْلُ الْجَنَّةِ" şeklindeki okuyuşunda ifadenin mânâ olarak kesrete lafız olarak teklîge delâlet ettiğini belirtmiş ve Hz. Ali ve İbn Abbâs'ın "أَمْثَالُ الْجَنَّةِ" şeklindeki kıraatlerinin de bu anlamı desteklediğini bildirmiştir. Ayrıca bu anlamın, ifadenin mastar mânâsında kullanılmasıyla oluştuğuna da dikkat çekmiştir. İbn Cinnî, "مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مِثْلَ رَجُلَيْنِ" (İki adama benzeyen bir adama uğradım) "وَبِرَجُلَيْنِ" (Adamlara benzeyen iki adama uğradım) "وَبِإِمْرَأَةٍ مِثْلَ رَجُلٍ" (Adam gibi bir kadına uğradım) "وَبِرَجُلٍ مِثْلَ إِمْرَأَةٍ" (Kadın gibi bir adam uğradım) ifadelerinde "مِثْلُ" lafzının teşbih ve temsil mânâsında kullanıldığını ve burada da mastar anlamında kullanılmasının uygun olduğunu bildirmiştir. Ayrıca müellif, "مِثْلُ" ve "مِثْلُ" lafızlarının anlam bakımından "شَبَّهَ" ve "شَبَّهَ" ve "بَدَّلَ" ve "بَدَّلَ" ifadelerine benzediğini ve aynı anlamı içerdiklerini belirtmiştir.¹⁰⁶ Örneklerde görüldüğü üzere İbn Cinnî, sahâbeye nisbet edilen okuyuşlardan kelimenin sarf yönü itibariyle müfred veya cem' okunmasıyla ilgili kıraat ihtilaflarına yer vermiş ve bu ihtilaflarla ilgili vecihleri Arap şiirinden ve sözlerinden örnekler vererek izah etmiştir.

3.2.4.2. Nahiv kurallarıyla istişhadda bulunması

İbn Cinnî, kıraat vecihlerini naklederken nahiv kurallarıyla da istişhadda bulunmuştur. Bu kaideleri örneklerle inceleyelim.

İbn Cinnî, îrabla alakalı kelimenin mübtedâ-haber okunmasıyla ilgili kıraat vecihlerine yer vermiştir. "وَأَتَّبَعَكَ" (eş-Şuarâ 26/111) ifadesiyle alakalı okuyuş farklılığı bu duruma misal verilebilir. İbn Cinnî'nin nakline göre zikri geçen ifade İbn Mes'ûd, Dahhâk, Talhâ, İbnü's-Sümeiyfa', Ya'kûb,

¹⁰² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/111.

¹⁰³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/307.

¹⁰⁴ Ukberî, *İ'râbü'l-kirââtîş-şevâz*, 2/486.

¹⁰⁵ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/270.

¹⁰⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/270.

Saïd b. Saïd el-Ensârî'nin kıraatlerinde “وَأَتَّبَعَكَ”¹⁰⁷ şeklindedir.¹⁰⁸ İbn Cinnî, mezkûr kıraatin cemaatin yani yedi kurrânın okuyuşuyla aynı anlama geldiğini belirttikten sonra bu ifadelerle ilgili iki vecih zikretmiştir. Birincisi “أَنْتُمْ لَكُمْ وَإِنَّمَا أَتَّبَعَكَ الْأَرْدَلُونَ” şeklindedir. Bu durumda “أَتَّبَعَكَ” lafzı mübtedâ olarak merfû; “الْأَرْدَلُونَ” lafzı ise haberdir. Buna göre âyet “sana uyanlar aşağılık kimseler iken sana iman mı edelim”, anlamına gelmektedir. İkincisi ise “وَأَتَّبَعَكَ” ifadesi “أَنْتُمْ” fiilindeki zamire atfedilmiştir. Âyet, bu veche göre “أَنْتُمْ لَكُمْ نَحْنُ وَأَتَّبَعَكَ الْأَرْدَلُونَ” takdîrindedir. Bu durumda “الْأَرْدَلُونَ” kelimesi “وَأَتَّبَعَكَ” ifadesinin sıfatıdır.¹⁰⁹ Ayrıca İbn Cinnî'nin kıraatlerle ilgili zikrettiği vecihler diğer eserlerde müellif kaynak gösterilerek nakledilmiştir. Nitekim Kurtubî, bu okuyuşa göre îrab vecihlerini naklederken kaynak olarak İbn Cinnî'yi göstermiştir.¹¹⁰

İbn Cinnî, kıraatleri aktarırken îrabla irtibatlı olarak kelimenin sıfat konumunda olmasıyla alakalı vecihlere de yer vermiştir. “التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ” (et-Tevbe 9/112) âyetinde bu durum söz konusudur. Müellifin aktarımına göre mezkûr ifade İbn Mes'ûd, Übey, ve A'meş'in okuyuşlarında “التَّائِبِينَ الْعَابِدِينَ” şeklindedir.¹¹¹ İbn Cinnî, merfû okunuşa göre söz konusu ifadenin isti'nâf yani başlangıç cümlesi olduğunu ve buna göre âyetin “هم التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ” takdîrinde olduğunu belirtmiştir. “التَّائِبِينَ الْعَابِدِينَ” kıraatine göre ise ifadenin ya mecrûr ya da mansûb konumunda olduğunu zikretmiştir. Bu bağlamda zikri geçen ifadenin “إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ” (et-Tevbe 9/111) buruğunda zikredilen “الْمُؤْمِنِينَ” kelimesinin sıfatı olarak mecrûr veya medh anlamında gizli bir fiilin mef'ûlü olarak mansûb konumunda olduğu bildirilmiştir. Buna göre âyet “أَعْنِي أَوْ أَمْدَحَ التَّائِبِينَ الْعَابِدِينَ” takdîrindedir.¹¹² İlk dönem müfessirlerden Ferrâ, bu ifadenin medh konumunda mansûb olduğunu Arap şiirinden örnek vererek izah etmiştir.¹¹³ Zemahşerî ise söz konusu ifadenin medh konumunda olduğunu belirtmiş ve buna delil olarak da İbn Mes'ûd ve Übey'in okuyuşlarını nakletmiştir.¹¹⁴ Kaynakların çoğunda ise zikri geçen kıraatle ilgili “الْمُؤْمِنِينَ” kelimesinin sıfatı olarak mecrûr veya medh ko-

¹⁰⁷ Aşere kurrâsından Ya'kûb kesreli kat' hemzesiyle “وَأَتَّبَعَكَ” şeklinde okumuştur. Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts), 2/335.

¹⁰⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/131.

¹⁰⁹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/131.

¹¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 16/51.

¹¹¹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/304.

¹¹² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/304-305.

¹¹³ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/453. “الارز معاقد والطيبين معترك بكل النازلين الجزر وأقة العداة سم هم الذين قومي يبعدن لا”

¹¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/97.

numunda mansûb olması şeklinde iki vecih nakledilmiştir.¹¹⁵ İbn Cinnî de söz konusu kıraatle ilgili bu iki vechi zikretmiştir.

İbn Cinnî, i'rabla bağlantılı olarak atıf sebebiyle oluşan kıraat vecihlerini de aktarmıştır. Bu bağlamda "وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءَ" (el-Enbiyâ 21/48) âyetinde geçen "الْفُرْقَانَ وَضِيَاءَ" ifadesi örnek verilebilir. Müellif, mezkûr âyette geçen "الْفُرْقَانَ وَضِيَاءَ" ifadesinin İbn Abbâs ve İkrime'nin kıraatlerinde "و" harfi olmaksızın "الْفُرْقَانَ ضِيَاءَ" şeklinde olduğunu nakletmiştir.¹¹⁶ Müellif, zikri geçen kıraate göre ifadenin hâl konumunda olduğunu belirtmiştir.¹¹⁷ Bu vecih diğer kaynaklarda da zikredilmiştir.¹¹⁸ İbn Cinnî, bu şekilde "و" harfi olmaksızın ifadenin hâl konumunda olmasını Arap kelimasında kullandığını belirtmiş ve "دَفَعْتُ إِلَيْكَ زَيْدًا مُجَمَّلًا لَكَ وَمُسَدَّدًا مِنْ أَمْرِكَ وَأَصْحَبْتِكَ الْقُرْآنَ دَاعِفًا عَنْكَ" şeklinde ibareyi bu duruma örnek olarak zikretmiştir. Müellif, cemaatin kıraatine göre ise zikri geçen ifadenin "و" harfiyle okunduğunu ve mef'ûlün bih konumunda "الْفُرْقَانَ" kelimesine atfedildiğini bildirmiştir.¹²⁰ İlk dönem müfessirlerden Ferrâ, söz konusu ifadede "و" harfinin hazfedilmesi veya zikredilmesi arasında fark olmadığını belirttikten sonra bunu "إِنَّا زَكَّيْنَا" (es-Saffât 37/6-7) âyetiyle desteklemiştir. Nitekim müfessir, mezkûr âyette geçen "وَحَفِظًا" lafzından kastedilenin "حَفِظًا" ifadesi olduğunu ve bu âyette "و" harfinin olması veya olmaması arasında fark olmadığını bildirmiştir.¹²¹ Zeccâc, Ferrâ'nın bu görüşünü kabul etmeyip "و" harfinin zâid konumunda gelmediğini bir mânâsı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre mezkûr âyette geçen "el-Furkan" lafzından kastedilen helal ile haram birbirinden ayırt eden Tevrat ifadesidir.¹²²

İbn Cinnî, kıraatlerin i'rabla bağlantılı olarak hâl konumunda olmasıyla ilgili vecihlerini de zikretmiştir. "قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ" (el-Furkân 25/18) âyetinde geçen "نَتَّخِذَ" ifadesi bu konuyla ilgili örneklerdendir. Müellifin aktarımına göre Zeyd b. Sâbit, Ebû'd-Derdâ, Mücâhid ve Hasan-ı Basrî "ن" harfini zammesiyle "نَتَّخِذَ" şeklinde okumuşlardır.¹²³ Müellif, söz konusu kıraate göre "مِنْ أَوْلِيَاءَ" ifadesinin hâl konumunda olduğunu belirterek âyetin takdirinin "مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ أَوْلِيَاءَ" şeklinde oldu-

¹¹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 16/208.

¹¹⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/64.

¹¹⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/64.

¹¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 14/214

¹¹⁹ "İşinde sana yardımcı olması ve seni süslemesi için Zeyd'i sana yolladım sana dost olup seni muhafaza etmesi için Kur'an'ı sana arkadaş kıldım."

¹²⁰ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/64.

¹²¹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 2/205.

¹²² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, 3/394-395.

¹²³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/119-120.

ğunu ifade etmiştir. Müellif, bu okuyuşta “مَنْ” edatının ise nefy konumunda zâide olarak cümleye dâhil olduğunu bildirmiştir. Bu durumu Arapların kullanımından örnek vererek izah eden müellif, onların “أَتَّخَذْتُ زَيْدًا وَكَيْلًا” ve “وَمَا أَعْطَيْتُهُ مِنْ دَرْهَمٍ” ifadelerinin nefy halinin “مَا أَتَّخَذْتُ زَيْدًا مِنْ وَكَيْلٍ” ve “وَمَا أَعْطَيْتُهُ مِنْ دَرْهَمٍ” şeklinde olduğunu ve bu ifadelerde “مَنْ” edatının nefy konumunda zâid olduğunu bildirmiştir. Cemaatin kıraatine göre ise âyetin takdirinin “مَا كَانَ مَنِ ابْنِ مَرْثَدَةَ لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءٍ” şeklinde olduğunu belirten İbn Cinnî, burada “مَنْ أَوْلِيَاءٍ” ifadesinin mef’ûlün bih konumunda olduğunu bildirmiştir. Müellif, bu durumu Arapların kullanımından örnek vererek “ضَرَبْتُ رَجُلًا” ifadeyle izah etmiştir. Burada mef’ûl konumunda olan “رَجُلًا” kelimesinin “مَا مَنِ ابْنِ مَرْثَدَةَ لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ رَجُلٍ” cümlesinde nefy durumunda “مَنْ رَجُلٍ” ifadesinin “مَنْ” edatıyla kullanıldığını belirtmiştir.¹²⁴ Kaynaklarda nahivcilerin birçoğu tarafından “نَتَّخِذَ” şeklindeki okunuşun câiz olmadığı ve bu kıraatin kabul edilmediği nakledilmiştir. Örneğin Zeccâc, nahivcilerin çoğunluğuna göre söz konusu kıraatte “مَنْ” edatının hâl konumunda bulunmasının câiz olmadığını ancak isimlerde mef’ûl-i evvel konumunda bulunabileceğini söylemiştir. Buna göre “مَا أَتَّخَذْتُ أَحَدًا مِنْ وَلِيٍّ” ifadesinin yerine “مَا أَتَّخَذْتُ مِنْ أَحَدٍ وَكَيْلًا” cümlesinin daha doğru bir kullanım olduğunu belirtmiştir.¹²⁵ Aynı şekilde Nehhâs, bu kıraatin câiz görülmediğini eğer bu şekilde mechûl fiil olarak kullanıldığında ikinci “مَنْ” edatının hafifedilerek “أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ أَوْلِيَاءٍ” (Senden başka veliler edinmemiz) şeklinde olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Nehhâs, bu şekilde olmasının daha güzel olduğunu belirterek şöyle demiştir: “Ben hiçbir kimseyi veli edinmedim” ifadesi “مَا أَتَّخَذْتُ رَجُلًا وَكَيْلًا” şeklinde söylenildiği gibi umûmi nefy ile “مَا أَتَّخَذْتُ مِنْ رَجُلٍ وَكَيْلًا” (Ben herhangi bir kimseyi veli edinmiş değilim) şeklinde kullanılmıştır. Buna göre “وَكَيْلًا” lafzı kendisinden önceki ifadeye tâbi olduğundan dolayı başına “مَنْ” edatının gelmesinin herhangi bir faydası yoktur ve câiz de değildir.¹²⁶ Ferrâ ise bu kıraatin zayıf olmasıyla beraber câiz olduğunu belirtmiştir.¹²⁷ İbn Cinnî ise bu kıraatin câiz olduğunu Arap dili kaidelerinden deliller getirerek izah etmiştir.

Kıraat ihtilaflarından bir kısmı kelimenin izâfetli veya nekrelî okunmasıyla ilgilidir. İbn Cinnî, bu konuyla ilgili kıraat vecihlerini de nakletmiştir. Bu bağlamda “وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ” (İbrâhîm 14/34) âyeti örnek verilebilir. Müellif, mezkûr âyetin İbn Abbâs, Hasan-ı Basrî, Dahhâk, Muhammed b. Alî, Ca’fer b. Muhammed, Amr b. Fâid, ve Ya’kûb’un kıraatlerinde “وَأَتَاكُمْ

¹²⁴ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2/119-120.

¹²⁵ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, 4/60-61.

¹²⁶ Nehhâs, *İbrâbü’l-Kur’ân*, 662-663.

¹²⁷ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/264.

”مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ“ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹²⁸ İbn Cinnî, söz konusu kıraate göre âyetin takdîrinin ”وَأَنَّا كُمْ مَا سَأَلْتُمُوهُ أَنَّ يُؤْتِيَكُمْ مِنْهُ“ şeklinde olduğunu ve mef’ûlün lafız olarak zikredildiğini belirtmiştir.¹²⁹ Müellif, cemaatin okuyuşuna göre ise ”وَأَنَّا كُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ“ ifadesinin izâfet üzere olduğunu ve mef’ûlün hazfedildiğini bildirmiştir. Buna göre âyetin anlamı “size istediğiniz her şeyden verilecektir”, şeklindedir. İbn Cinnî, benzer durumun ”وَأَوْتَيْتَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ“ (en-Neml 27/23) âyetinde olduğunu belirterek söz konusu ifadenin ”وَأَوْتَيْتَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ شَيْئًا“ takdirinde olduğunu ve mef’ûlün bilindiği için hazfedildiğini belirtmiştir. Bu okuyuşu da lehçelerin en yücesi olarak nitelemiştir.¹³⁰ Görüldüğü üzere İbn Cinnî, ”وَأَنَّا كُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ“ okuyuşuna göre mef’ûlün hazfedildiğini ifade etmiş ve kıraatler arasında bu veçhi lehçelerin en yücesi olarak nitelemiş ve buna benzer kullanımın Kur’ân’da bulunduğunu belirtmiştir.

4. İBN CİNNÎ'NİN KIRAATLER ARASINDA TERCİHTE BULUNMASI

İbn Cinnî, kıraat-i seb’a dışında kalan ve şâz olarak nitelenen bu okuyuşları naklederken genel olarak yedi kıraate atıfta bulunmuş, dilsel ve nakli hüccetlerle bu okuyuşların kıraat-i seb’a’ya denk olduklarını izah etmeye çalışmıştır. Onun bazen bu okuyuşlar arasında Arap dili ve kaideleri açısından veya anlam açısından daha güzel olduğunu belirterek tercihte bulunduğu kıraatler de vardır. İbn Cinnî, kıraatler arası tercihte bazen çoğunluğun okuyuşu olarak nitelediği kıraat-i seb’a’yı tercih etmiştir. Bu bağlamda ”وَكَانَ عَبْدًا لِلَّهِ وَجِيهًا“ (el-Ahzâb 33/69) âyeti misal verilebilir. İbn Cinnî’nin aktarımına göre zikri geçen âyet İbn Mes’ûd’un kıraatinde ”وَكَانَ عَبْدًا لِلَّهِ وَجِيهًا“ şeklindedir.¹³¹ Müellif, çoğunluğun kıraatinin yani kıraat-i seb’a’nın anlam açısından İbn Mes’ûd’un kıraatinden daha güçlü olduğunu belirtmiştir. Çünkü İbn Mes’ûd’un okuyuşuna göre Hz. Mûsâ’nın Allah’ın (c.c.) kulu olduğu anlaşılacakla beraber bu itibarın yüce Allah katından mı yoksa insanlar katında mı olduğu hususu açıklanmamıştır. Ancak genelin kıraatinde ”عِنْدَ اللَّهِ“ ifadesiyle bu husus net bir biçimde Allah katından olduğunu göstermektedir.¹³² Bu örnekte görüldüğü üzere İbn Cinnî, çoğunluğun kıraatinin mânâ bakımından daha güçlü olduğunu belirterek bu okuyuşu tercih etmiştir.

Müellif, kıraatler arasında çoğunluğun okuyuşunu tercih ettiği gibi ba-

¹²⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/363.

¹²⁹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/363.

¹³⁰ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/363.

¹³¹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/185.

¹³² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/185.

zen de sahâbeye nisbet edilen okuyuşu Arap dili ve kaideleri açısından veya anlam açısından daha evla görerek tercihte bulunmuştur. Bununla ilgili “وَإِنْ خَفْتُمْ عَيْلَةً” (et-Tevbe 9/28) âyeti misal verilebilir. Müellifin aktarımına göre zikri geçen “عَيْلَةً” lafzını İbn Mes‘ûd, “وَإِنْ خَفْتُمْ عَائِلَةً” (Eğer fakir düşmekten korkarsanız) şeklinde okumuştur.¹³³ İbn Cinnî, İbn Mes‘ûd’un okuyuşuna göre ifadenin “فَاعِلَةً” vezninde mastar konumunda olduğunu bildirmiştir. Bu okuyuşa göre ifadenin “حَالًا عَائِلَةً” (fakir düşmek halinden) takdîrinde hazfedilmiş bir sıfatın mevsûfu olduğu da nakledilmiştir.¹³⁴ Ayrıca İbn Cinnî, dil âlimlerinden Halil’in görüşünü aktararak zikri geçen ifadede lâmu’l-fiilin tahfif maksadlı hazfedildiğini bildirmiştir. Bu durumun benzerinin “لَا تَسْمَعُ” (el-Gâşiye 88/11) âyetinde geçen “لَاغِيَةً” lafzında olduğunu belirtmiştir. Nitekim söz konusu âyette geçen ve aslı “لَعْوًا” olan “لَاغِيَةً” kelimesinde lâmu’l-fiilin tahfif maksadlı hazfedildiğine işaret etmiştir. Ayrıca İbn Cinnî, “وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ” (el-Mâide 5/13) âyetiyle de bu kıraati izah etmiştir. Müellif, mezkûr âyette geçen “خَائِنَةٍ” lafzıyla ilgili iki vecih olduğunu birincisinin “خِيَانَةً مِنْهُمْ” olarak mastar olduğunu ikincisinin ise “عَلَى نِيَّةٍ خَائِنَةٍ” takdirinde mahzûf bir sıfatın mevsûfu olduğunu ifade etmiştir. Buna göre “لَا تَسْمَعُ فِيهَا كَلِمَةً لَاغِيَةً” ve “وَإِنْ خَفْتُمْ حَالًا عَائِلَةً” âyetlerinde de “حَالًا” ve “كَلِمَةً” lafızlarının “لَاغِيَةً” ve “عَائِلَةً” ifadelerinin mevsûfudur. Ancak İbn Cinnî, bu vecihler arasında mastar olmasını “أَعَدَّبَ” ve “أَعْلَى” (daha güzel ve daha uygun) ifadeleriyle tercih etmiştir.¹³⁵ Görüldüğü üzere İbn Cinnî kıraat vecihleri arasında sahâbeye nisbet edilen okuyuşu tercih ederek bu okuyuşun daha güzel ve yüce olduğunu belirtmiştir.

5. İBN CİNNÎ’NİN KIRAATLERİ TENKİT ETMESİ

İbn Cinnî, eserinde İbn Mücâhid’in *yedili sistem içerisinde* zikretmediği okuyuşların tevcihini yapmış ve bunların sıhhat bakımından farklı olmadıklarını, yedi kıraate denk olduklarını ifade etmiştir. Ancak onun, şâzlıkla nitelediği, nahv ve dil kaidelerine, Araplardaki yaygın kullanım biçimlerine uymadığı sebebiyle tenkit ettiği okuyuşlar da tespit edilmiştir. “إِنَّ بَعُورَةَ بَيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ” (el-Ahzâb 33/13) âyeti bu konuyla ilgili örneklerdendir. İbn Cinnî’nin aktarımına göre İbn Abbâs, İbn Ya‘mer, Ebû Recâ ve Katâde mezkûr âyeti “إِنَّ بَيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ” şeklinde “عَوْرَةٌ” kelimesini “عَوْرَةٌ”¹³⁶ ola-

¹³³ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1/287.

¹³⁴ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzi’l-Kur’ân*, 57.

¹³⁵ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1/287.

¹³⁶ İbn Abbâs’ın kıraatine göre kelimenin sağlam olmayan anlamına geldiği ve “عَوْرَةٌ فلان دار” “Filanın evi sağlam değildir” ifadesinde olduğu gibi Arapların kullanımında da bu manada olduğu bildirilmiştir. Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 14/218.

rak kesreli “و” harfiyle okumuştur.¹³⁷ Müellif, İbn Abbâs'ın kıraatine göre “و” harfinin fethadan sonra harekeli olmasının kullanım bakımından şâz olduğunu ve bu kelimenin kıyasa binaen elif harfine dönüştürülerek “عَاة” şeklinde olması gerektiğini belirtmiştir.¹³⁸ Ancak İbn Cinnî, şâz olarak nitelediği bu okuyuşun Araplarda kullanıldığını belirtmiş ve bu durumu Arap kelimelerinden ve şiirlerden örnek vererek açıklamıştır. O, “رَجُلٌ عَوَزٌ لَوِزٌ” şeklindeki Arap kelamında geçen “عَوَزٌ” lafzında “و” harfinin fethadan sonra kesre ile harekelenildiğini belirtmiştir. Ayrıca “وَقَدْ غَدَوْتُ إِلَى الْحَانُوتِ يَتَّبِعُنِي شَاوٌ” şeklindeki beyitte geçen “شَوْلٌ” lafzında da böyle bir kullanım olduğunu bildirmiştir. İbn Cinnî, bu ifadenin “عَوْرَةٌ” şeklindeki telaffuzunun dilde daha kolay ve akıcı olduğunu belirtmiştir.¹³⁹ İbn Abbâs'ın “عَوْرَةٌ” şeklindeki okuyuşunun şâz olduğu diğer kaynaklarda da yer almıştır. Nitekim Kurtubî, zikri geçen âyetin tefsiri esnasında bu kelimeyle ilgili İbn Abbâs'tan nakledilen kıraati zikrettikten sonra bu şekilde “و” harfinin kesreli okunmasının şâz olduğunu belirtmiştir. Müfessir, kıyasa binaen bu ifadenin illetli bir fiil kabul edilerek i'lâl yapıp “عَارٌ” olması gerektiğini haber vermiştir.¹⁴⁰

“وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ” (el-Mâide 5/2) âyeti bu konuyla ilgili bir diğer örnektir. İbn Cinnî'nin aktarımına göre İbn Mes'ûd, mezkûr âyeti “وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ” şeklinde okumuştur. İbn Mes'ûd'un okuyuşunda “وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ” ifadesi “إِنْ”; “وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ” edatı da “إِنْ” şeklindedir. İbn Cinnî, İbn Mes'ûd'a nisbet edilen bu kıraatin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bunun nedenini de “إِنْ” cezm edatının cevabının meczûm olmaması veya “ف” harfinin cevabına dâhil olmamasıyla izah etmiştir. “إِنْ” cezm edatının cümledeki kullanım şeklinin “إِنْ تَزِرْنِي فَلِكْ دَرَهْمٌ” veya “إِنْ تَزِرْنِي أُعْطِكَ دَرَهْمًا” şeklinde bir kullanımın uygun olmadığını belirtmiştir. İbn Cinnî, bu beyitte geçen “إِنْ” cezm edatının kullanımının uygun olmadığını ifade etmiştir.¹⁴¹ Örnekte görüldüğü üzere İbn Cinnî, sahâbeye nisbet edilen okuyuşun Arap dili kaideleri açısından uygun olmadığını belirterek zayıf görmüş ve bu durumu Arap şiirlerinden ve sözlerinden örnek vererek izah etmiştir.

¹³⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/176.

¹³⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/176.

¹³⁹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/176.

¹⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 14/218.

¹⁴¹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/206.

SONUÇ

İbn Cinnî, *el-Muhteseb* isimli kitabı, şâz kıraatler konusunda telif edilen en kapsamlı eserlerden birisidir. İbn Cinnî, mezkûr eserinde İbn Mücâhid'in yedi ile sınırlandırdığı kıraatler dışındaki okuyuşları zikrederek şâz olarak nitelenen bu okuyuşların hüccetini yapmıştır. Müellifin *el-Muhteseb* adlı kitabı şâz olarak tanımlanan tüm okuyuşları içermemektedir. Nitekim müellif, mezkûr eserinde yedi kıraatin dışında kalan okuyuşlardan ilk bakışta fark edilemeyecek inceliklere haiz olan vecihleri incelediğini ve bunların dışında herhangi bir dilsel izâhı içermeyen ve kolay anlaşılabilen vecihlere yer vermediğini ifade etmiştir. Bu durum İbn Cinnî'nin eserinin ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Çünkü müellif, bu eserinde şâz kıraatler arasında daha çok yedi kıraate eş değer ve onunla sıhhat, dil ve fesâhat bakımından denk olan okuyuşlara yer vermiş ve bunların hüccetini zikretmiştir.

İbn Cinnî kıraatlerin sahîhini sakiminden ayırarak sahîh kıraatleri tespit eden ve bu kategori içerisinde de bir vechi tercihte kullanılan ihticâclara geniş bir şekilde yer vermiştir. O, kıraatlerin ihticâcında isnâd, resm-i Mus-haf, Arap dili kaideleri, sarf ve nahiv kuralları, lehçesel farklılıkları gibi dilsel hüccetlerle beraber âyet, hadis, sahâbe kıraati, yedi harf olgusu gibi naklî hüccetleri kullanmıştır. Özellikle İbn Cinnî, kıraatlerin tevcihinde Arap diline ait olan Arap şiiri, deyimler, lehçe, sarf ve nahiv kuralları gibi unsurlardan geniş bir şekilde faydalanmıştır. Arap ilminde eşsiz ve mükemmel eserlerin sahibi, sarf ve nahiv ilminde büyük bir âlim olarak nitelenen İbn Cinnî, kıraatlerin tevcihinde Arap dilindeki bu ilmî gücünü kullanmıştır. O, genel dil kaidelerin tespitinde rol oynayan kıyas, sebep, illet, delil gibi ilkeleri kullanarak kıraatlerin tevcihini yapmış ve kıraat ihtilaflarının arkasındaki belâğî manaları ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Onun naklettiği kıraatlerin hemen hemen hepsini dilsel ve naklî hüccetlerle delillendirdiği tespit edilmiştir. Aslında müellifin böyle bir çalışmayı yapmasının arka planındaki tek amaç kıraat-i seb'a dışında kalan ve şâz olarak nitelenen bu kıraatlerin yedi kıraat karşısında düştüğü olumsuz ve kusurlu bakış açısını yok etmek ve bu okuyuşların yedi kıraatten farklı olmadığını ispat etmektir. O, bu okuyuş vecihlerinin sahîh bir nakle dayandığını, fasîh ve belîğ olma yönünden ise kıraat-i seb'a'ya denk olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahfeş, Ebü'l-Hasan Saîd b. Me'sade Ahfeş. *Kitâbu Me'âni'l-Kur'an*. thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitâbü't-ta'rifât*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985.
- Dağ, Mehmet. "Kıraat İlminde Şazz Kavramı". *Marife*, 2 (2007), 64.
- Demircigil, Bayram. "İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inde Şâz Kıraatlere Yaklaşımı". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/35 (2017).
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*. thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Alî Muhammed Muavvîd. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî. *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-îzâhi anhâ*. thk. Alî en-Necdî Nâsîf, Abdülhalîm en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâ'il Şelebî. Kahire: Meclisü'l-A'lâ liş-Şuunî'l-İslâmiyye, 1994.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullâh Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân min kitâbi'l-bedî'*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. thk. İhsan Abbâs. Beyrût: Dâru Sâdır, 1398/1978.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim. *Lisânu'l-arab*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-seb' fî'l-kırâât*. thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119.
- İbnü'l-Cezeri, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî. *en-Neşr fî'l-kırââti'l-aşr*. thk. Alî Muhammed Dabbâ'. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr. *Şevâzzü'l-kırâât*. thk. Şimrân el-Acelî. Beyrût: Müessesetü'l-Belâğ, ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyîn limâ tedammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-Furkân*. thk. Abdullâh b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktadab*. thk. Muhammed Abdülhalik Udeyme. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'il. *İ'râbü'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rif, 2008.
- Râzî, Ebû Abdullâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb*. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Saylan, Nesrişah. *İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inde Sahabeye Nisbet Edilen Kıraatler*. İstanbul: Nida Akademi Yayınları, 2020.

- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'ü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddin Abdullâh b. Hüseyin b. Abdullâh. *İ'râbü'l-kirââtiş-şevâz*. thk. Muhammed es-Seyyid 'Azzûz. Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1417/1996.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kiraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Yâkût el-Hamevî, er-Rûmî. *Mu'cemü'l-üdebâ İrşadü'l-erib ilâ marifeti'l-edib*. thk. İhsan Abbâs. Beyrût: Darü'l-Ğarbi'l-İslamî, 1993.
- Yavuz, Mehmet. "İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri". *Basılmamış Doktora Tezi*. İstanbul: 1996.
- Zeccâc, Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. Beyrût: Âlemü'l-kütüb, 1408/1988.
- Zemaşşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an hâkâiki ğavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Alî Muhammed Muavviz. Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.